

ADALÉKOK A PETŐFI KÖR TÖRTÉNETÉHEZ¹

1. A BESSENYEI KÖR

A Bessenyei Kör a Petőfi Kör szervezeti és politikai előzménye volt. 1986-ban és 1989-ben, amikor először nyílt lehetőség arra, hogy szerepéről szóljunk, még csak emlékezetünkre tudtunk támaszkodni.² Ideje alaposabban és okmányokra is támaszkodva szólni rövid történetéről.

Lakatos István és baráti köre 1954-ben kezdeményezte a fiatal értelmiségiek vitaklubjának megalakítását. Az eddig tanulmányozásra átengedett vizsgálati és periratok³ ismeretében megállapítható, hogy a visszaemlékezések alapján írtakat és elmondottakat a lényegre tekintve nem kell módosítani – a szereplők emlékezete kitűnően működött.⁴

A Bessenyei Kör a fiatal, demokratikus, de nem kommunista, nem párttag értelmiség fontos és komoly kezdeményezése volt. Ez a laza csoport élni próbált az 1953-as „olvadás”, a Nagy Imre nevével fémjelzett politika nyújtotta lehetőségekkel. Mind a visszaemlékezések, mind a dokumentumok alapján állítható, hogy nem csupán taktikai megfontolásból, hanem őszintén vállalta volna a DISZ – a Dolgozó Ifjúság Szövetsége, az egypárti-monopolista ifjúsági szervezet – kereteit annak érdekében, hogy fórumot teremtsen a másképpen gondolkodás számára. Törekvésüket nem koszorúzta, de nem koszorúzhatta siker, az általános politikai helyzet nem érett meg egy ilyen kísérletre. Kezdeményezésük így részben illuzórikus, részben tiszteletreméltó és sok személyes bátorságot is igénylő akció volt.

A visszaemlékezések szerint 1954. november 23-ára tervezték a Fiatal Magyar Értelmiségiek Klubjának megalakítását. A Klub szigorúan a DISZ keretei között működött volna, és elsősorban (természetesen) a társadalomtudományok és a kulturális területen dolgozó értelmiségieket tömörített volna, művészeket, a Széll Jenő vezetése alatt álló Népművészeti Intézet munkatársait, zenészeket, továbbá a Társadalom- és Természettudományi Ismereteket Terjesztő Társulat (TTIT) és a DISZ különböző funkcionáriusait. A DISZ a kezdeményezést először pozitívan, ám óvatosan fogadta, kettős lélekkel, mert a DISZ vezetése is érezte (ha talán még nem is tudta), hogy 1953 után nem lehet az értelmiségi ifjúsággal a régi módon politizálni, a szövetségnek is szüksége van valamiféle megújulásra.

A kezdeményezés a Magyar Nemzeti Múzeum DISZ-szervezetéből indult, az „ötletgazda” valószínűleg Eri István volt, aki Lakatos Istvánt kérte fel a vitaklub programjának és működési szabályzatának kidolgozására. 1954 szeptemberében vagyunk: Nagy Imre miniszterelnöki pályájának csúcsához köze-

ledik, készül a Központi Vezetőség októberi ülésére. A múzeumi értelmiségiek magatartása a DISZ vezetőjére emlékeztet: érzik, de nem tudják, hogy a lehetőség éppen adott.

Lakatos, aki behatóan foglalkozott az „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék”-kal, Bessenyei Györgyről szerette volna elnevezni a klubot. Felmerült Vasvári Pál neve is, amit azonban nékoszista allúziói miatt elvetett a DISZ. Lakatos rendkívül körültekintő, elmélyült munkát végez: áttanulmányozza a Galilei Kör és a Kisfaludy Társaság alapszabályát is.

A kor viszonyai között magától értetődő volt, hogy a kezdeményezéssel csak a DISZ-hez lehetett fordulni. Az első „menetben” Huszár Tibor (a DISZ budapesti, az értelmiségért is felelős titkára), Pataki Ferenc, a DISZ KV titkára és Kovács György tárgyal, de Lakatos visszaemlékezései és vallomásai szerint a tárgyalásokba hamarosan bekapcsolódott Hollós Ervin is, az ifjúsági szervezet formailag második embere (a KV titkára), politikailag azonban (már akkor is) meghatározó tényezője.

A tervezett klub vezetősége, ahogy Lakatos István elképzelte, sohasem alakulhatott meg. Egy fennmaradt irat tanúsága szerint a vezetőségbe a következőket javasolták: Lakatos István író, Éri István muzeológus, Komoly Péter újságíró, Sebestyén György, a *Magyar Nemzet* rovatvezetője. dr. Tóth Aladár bíró, Pálffy Csaba táncos, Gulyás László zeneszerző, Balogh József, az Élet és Tudomány újságírója, Sugár Gyula festő és Róth Zsuzsa pedagógus. Ez a csoport állhatott legközelebb Lakatos és Éri célkitűzéseikhez, és ha – valószínűleg – akadt is közöttük párttag, a névsor a DISZ apparátusa számára elfogadhatatlan volt.⁵

A huzavona tehát azonnal megkezdődött: a DISZ vezetése jól érezte, hogy „másképpen gondolkodók” jelentkeztek – Lakatos öntudatosan nem marxistának vallotta magát –, továbbá idegenkedtek Bessenyei György legalábbis szokatlan nevével és gyanúsnak találták a programot.

A tervezetből, amelyet elsősorban Lakatos István állított össze egyértelműen kiderül, hogy szűkebb körű szakmai vitákat akartak rendezni, és olyan nyilvános előadásokat akartak tartani, amilyenekre azután a későbbi Petőfi Körben sor is került. Nagyon érdekes, hogy már az első tervezetben felmerült az üzemi előadások gondolata. Mindez az 1953–54-es belpolitikai változások hatását tükrözi.

1954. december 13-án a Thököly úti TTIT Klubban mintegy háromezren jöttek össze. Szinte lehetetlen rekonstruálni, hogy kik voltak jelen a meghívottak közül, de az bizonyos – a vizsgálati iratok tanúsítják –, hogy felszólalt Komoly Péter, akkor a Népművészeti Intézet munkatársa, Antal Gábor újságíró, a *Magyar Nemzet* munkatársa, Vizinczei István, akkor a Színművészeti Főiskola hallgatója (1956 után emigráns író), Mikó Zoltán, a Hazafias Népfront munkatársa és így tovább.⁶

Lakatos István tartotta a bevezetőt, és a Bessenyei Kör elnevezést javasolta. Huszár Tibor ezzel nem értett egyet, de az iratokból nem állapítható meg, hogy indokolta-e álláspontját. Decemberben már felhők gyülekeznek a magyar politikai égbolton: a beavatottak sejtik, hogy végéhez közeledik Nagy Imre kuzusa, óvják a gyenge reform gyenge pozícióit, mások éppen a rákosista restaurációban érdekeltek. Lakatos és a maga pártonkívüli köre mit sem sejt mindebből. Ebben a politikai konstellációban hangzott el Lakatos 16 pontos program-

tervezete, még nem a Bessenyei Kör, hanem az (egyelőre) névtelen vitaklub programjaként.

A magyarság eredetéről szólt volna az első vita. Majd sorjában: Mit ér az ember, ha magyar. – Az őszinteségről. – A dogmatizmus mint a haladás kerékkötője. – A mai szovjet irodalom. – A mai olasz, francia, spanyol, angol, német irodalom, zene és művészet. – A mai olasz filmek. – A szép fogalma. – A mai tánczene. – Művészeti irányzatok mai irodalmunkban, festészetünkben, zenénkben. – Ifjúsági mozgalmak a két világháború között. – Népi irodalom. – Ifjúságunk erkölcsi állapota. – Miért nem tudnak alkotni egyes tehetséges művészeink? – Erdélyi autonóm terület. – A határon túl élő magyarság szellemi eredményei stb.

Kommentár aligha szükséges. Mintha a hatvanas-hetvenes évek „túrt” vitáinak címeit hallanánk. Nem meglepő e program olvastán, hogy Lakatosék ellen már ekkor felmerül a nacionalizmus és az irredentizmus vádja. Groteszk helyzetekről tanúskodnak a bűnügyi iratok: Lakatos előadásában Bessenyeit idézi, és a „mindkét ágon lévő” ifjúságról szól. A valóban régies nyelvezetű klasszikust félrehallják, és a funkcionáriusok jelentése szerint (de azt is feltételezhetjük, hogy így akarták hallani) a „hét hágón lévő magyar ifjúság egyesüléséről” esett szó, mintha Lakatos a Kárpátok hágóit emlegette volna.⁷ A történet tréfás, de ne feledjük, az ilyen tréfák igazán rosszul csattantak. Gondoljunk Kundera regényére.⁸

Az sem rekonstruálható, hogy ki volt az a mintegy 300 fiatal értelmiségi, aki elment a Hazafias Népfront Thököly úti helyiségébe. De a 6. jegyzetben említett irathalmazban elfekszik azok névsora, akiknek közreműködésére a rendezők számítottak. Írók, újságírók, egyetemi oktatók, tanárok, igen sok zeneművész és táncos, színész, történész, alig néhány jogász és közgazdász, valamivel több természettudós. A sok száz névből álló névsort itt ismertetni nincs hely, valamennyi személy azonosítása ma bizonyára nem is lehetséges, talán erre az akkori belügyi szerveknek sem volt ideje. Az bizonyos, hogy az akkori (és kikacsintva tegyük hozzá: a mai) szellemi élet színe-java szerepelt a listán, a névsor összeállítói nyilvánvaló szándékkal tágitani kívánták a párttag értelmiség körét, jóllehet a kommunistákat sem akarták kirekeszteni. Így szerepel a névsorban az akkor a pártközpontban dolgozó Köte Sándor történész, a DISZ-iskolán tanító Csatári Dániel és Oltványi Ambrus irodalomtörténész, Kormos István költő és a szabadnépes Fülöp János, a realista szobrász Somogyi Árpád és a modernista Jakovits József. A névsorban békésen fér még meg Fehér Lajos (a *Szabad Nép* szerkesztője, az MSZMP PB későbbi tagja) és Tardos Tibor, valamint a „vegyes” rovatban Tardos Márton és a nékoszista Kardos László. És Mándy Iván ugyanúgy, mint Csoóri Sándor. (A névsor szociológiai elemzésére érdemes lenne visszatérni. Jól tükrözheti, hogy 1955-ben kikre számítottak a hivatalos ifjúsági szervezetekben, kikre a pártonkívüli demokraták, hol lehettek az érintkezési pontok. Egy ilyen elemzés nem csupán a „ki volt kicsoda?”, hanem a „kiből mi lett?” kérdésre is érdekes válaszokat adhat.)

A Thököly úti összejövétel után, később – a vizsgálati iratok tanúsága szerint – kommuniké jelent meg a *Magyar Nemzetben*, amely „országos viszonylatban megindult erjedésről számol be”. A politikai szervek vizsgálatot indítanak: kinek a bűne lehetett a hír közlése. A tettetést nem találják meg. A már letartóztatott

Lakatost vallatják (1957-ben) ez ügyben is, de ő tagad, és a „bűncselekmény” elkövetőjét a *Magyar Nemzet*nél már nem lehetett leleplezni.

A felhalmozott politikai ellentétek (program, Lakatos nem marxista volta, a szereplők és a vezetés „túlzottan” pártonkívüli összetétele, a nemzeti kérdések hangsúlyozása és a falra festett nacionalizmus réme), valamint természetesen Nagy Imre bukásának előrevetülése 1955 elején szervezeti intézkedésekre késztették a DISZ vezetését. 1955 elején a DISZ vezetői Tánczos Gábort bízták meg a Petőfi Kör irányításával, a formailag még meg sem alakult klub megszervezésével,⁹ azt a Tánczost, akit akkor rehabilitáltak – miután a „rajkperes időben” eltávolították az ifjúsági mozgalomból – és éppen azzal, hogy marxizálja, bolsevizálja a Bessenyei Kört. Tánczos és Lakatos között ekkor komoly konfliktus támadt. Ilyen konfliktusos előzményekkel megterhelve alakult meg a Kossuth Klubban 1955-ben – most már hivatalos körülmények között – szigorúan a DISZ szervezeti keretein belül néhány héttel a márciusi határozat után, az immár Petőfi Körnek nevezett klub.¹⁰ A periratokban rendkívül sok szó esik arról, hogy megalakulását már teljesen manipulált módon szervezi meg a DISZ. Míg a DISZ a maga embereit időben meghívja, addig a Lakatos István névsorában szereplő személyeknek „elkésve” postázzák a meghívót.¹¹

Lakatos és Tánczos, sőt általában Lakatos és a Petőfi Kör vezetősége közötti konfliktus 1956 őszéig tartott. Kiss Károly költő 1956. október 7-én erélyes levelet írt¹² Tánczosnak, amelyben felszólította, hogy korigálja a Petőfi Kör vezetőségének Lakatossal és Éri Istvánnal kapcsolatos magatartását. Mint Huszár Tibor idézett vallomásából is kitűnik, valószínűleg amúgy is sor került volna Tánczos és Lakatos szimbolikus kézfogására és politikai kibékülésére 1956 őszén.

A Lakatos-féle Bessenyei Kör – mint fentebb erről szóltunk – tehát nem pártirányítású és nem marxista-leninista (de nyilvánvalóan nem is militánsan antimarxista) értelmiségi vitafórum lett volna. Az elképzelés szervezeti rendszabályokkal történt megváltoztatása megakadályozta ennek a szándéknak a megvalósítását, és – mint erről már sok helyütt írtunk – a Petőfi Kör legelső sorban (ha nem is kizárólagosan) az úgynevezett nagyimrés pártellenzék vitafóruma lett. Nem az a pártszerű, közvetlen pártirányítás alatt álló szervezet, amelyet az ifjúsági szövetség apparátusa kívánt, de nem is az, amit Lakatos István és barátai akartak. Más kérdés, hogy a kor viszonyai között, abban a struktúrában, csak és kizárólag egy ilyen típusú és összetételű alakulat válhatott a monolitikus párt- és államszervezet erjesztőjévé, még akkor is, ha cselekvő szereplői nem is tudták (s ebben nem voltak/voltunk egyedül a történelemben), hogy mi lesz cselekedeteik következménye.

2. KÍSÉRLET A PETŐFI KÖR ÚJJÁALKÍTÁSÁRA A FORRADALOM UTOLSÓ NAPJÁN¹³

A Lakatos-féle kezdeményezésnek – egy év szünet után – lehetett volna folytatása, ha a forradalmat nem verik le. Érdeemes fölidézni azt a – történelmet már nem formáló – eseményt, amelyre 1956. november 3-án délután került sor a Tervhivatal helyiségében, amit Kiss Árpád, a Tervhivatalnak a forradalom

idején kinevezett új elnöke bocsátott a Petőfi Kör rendelkezésére, vagyis a Petőfi Kör újjáalakítására tett kísérletet.

Sokan voltak jelen, legalábbis a november 3-i, délutáni politikai zűrzavarhoz képest okvetlenül sokan: mintegy harminc–negyvenen.¹⁴ A jelen voltak névsorát egyelőre nem sikerült rekonstruálni, de a politikai célkitűzésnek megfelelően a Petőfi körös pártellenzékien kívül a koalíciós korszak néhány ifjúsági vezetője is megjelent. Igen izgatott és bizonytalan hangulat uralkodott. A cél az volt, hogy a Petőfi Kör támogassa a Nagy Imre-kormány koalíciós politikáját és egy határozottan baloldali, népi, szocialisztikus, a Nagy Imre nevével fémjelzett új MSZMP-t is támogató, de mégis koalíciós alapon szervezze újjá sorait. A birtokomban lévő felhívásfogalmazvány¹⁵ bizonyossága szerint a Petőfi Kör fenntartja magának a jogot, hogy a választásokon is induljon.

A bizonytalanság indokolt volt: a szovjet csapatok özönlöttek Budapest felé, a parlamentben nem fejeződtek be a tárgyalások a magyar és szovjet kormány küldöttsége között, és senki sem tudhatta, megéri-e a másnapot. A politikai és katonai helyzetből következő bizonytalanságot tovább fokozta a feszültség, amelyet a forradalom törvényszerűen felerősített. A Petőfi Kör maga október 23-ig (mai kifejezéssel élve) a békés átmenet híve volt, és az első pillanattól kezdve Nagy Imre konszolidációs politikáját támogatta, a Petőfi Kör néhány vezetője ezt segítő fordult meg a pártközpontban (ottani ténykedésüknek nemigen volt kézzelfogható hatása), ugyanakkor – szinte kivétel nélkül – a forradalom első napjaiban Losonczy Gézával, Donáth Ferencsel és Vásárhelyi Miklóssal értettek egyet és nem a Gerő-féle vezetéssel időleges megegyezést kötő Nagy Imrével. Tánctos ennek a szellemében mondotta el a rádióban a fegyvernynyugvásra szólító beszédét, amelyet többen, közöttük Sánta Ferenc kifogásoltak november 3-án.¹⁶

A Petőfi Kör november 3-i felhívástervezete tükrözi az akkori pártellenzéki politikusok és szövetségeseinek politikai álláspontját és körvonalazza elképzeléseiket a lehetséges kibontakozás érdekében. Mindenekelőtt egyértelműen hitet tesz a „vérben fogant nemzeti forradalom” mellett. Míg egyértelműen köszönti a forradalom két legfontosabb vívmányát: a nemzeti függetlenség kivívását és a Varsói Szerződésből való kilépést, valamint a többpárti parlamentarizmust – utalva és megérezve a nép (az „utca”, a forradalmi bizottságok és munkástanácsok) hangulatát –, többször is elítélően szól a pártok „torzsalkodásáról”, a szakszerűtlenség térhódításának ezzel kapcsolatos veszélyéről, és óv a forradalom szülte nemzeti egység bomlásától. Hagyományaihoz méltóan rend- és konszolidációpárti, munkára szólít fel (egyértelműen szinte valamennyi forradalmi szerv november 3-i álláspontjával), toleranciát hirdet és európaiságot, beleértve és hangsúlyozva a Duna mentén élő kis népek egymásrautaltságát és azt, hogy rendezni kell „a határainkon kívül élő magyar testvéreink helyzetét”.

A felhívás (hihetőleg többen fogalmazták, de szerzőjének vagy szerzőinek azonosítása eddig nem történt meg) logikusan a Rákosi- vagy Horthy-féle önkényuralom feltámasztására irányuló veszélyre is felhívja a figyelmet a hadsereg problémáját érintve.¹⁷ Egy mondat kiemelése szükséges még e (kissé hosszúra sikerült) felhívásból: „Távol áll tőlünk, hogy kisajátítsuk a forradalom előkészítésének teljességét, mint azt napjainkban számosan teszik, de méltóság-

gal és öntudattal valljuk és vállaljuk ebben a saját részünket. A Petőfi Kör egynek vallja magát a forradalom eszméivel”.¹⁸

Ezen a délutánon választották meg Jónás Pált, a MEFESZ egykori elnökét – aki sok évet töltött internálótáborokban – a Petőfi Kör elnökévé, aki sajnos ezt a funkcióját Magyarországon sohasem tudta betölteni. Kardos László javaslata az elnök személyére végül is nagyon eredményesnek bizonyult: Jónás Pál évtizedeken át az emigrációban a Petőfi Kör szellemiségét próbálta és tudta képviselni a legkülönbözőbb fórumokon, és sokat tett a magyar forradalom e „vonulatának” fennmaradásáért.¹⁹

3. A PETŐFI KÖR TEVÉKENYSÉGÉNEK KRIMINALIZÁLÁSA

1989-ben azt állítottam a Petőfi Kört idéző tudományos ülésen,²⁰ hogy az 1956. november 4-e utáni első hónapokban a Petőfi Kör tevékenységének kriminalizálása még nem kezdődött meg, és inkább csak „bírálókat” hangoztak el. Akkori megállapításomat revideálnom kell. Akkor csak a sajtóban közzétett és az általam „pufajkás-brosúra” irodalomnak nevezett közleményekre utaltam, és nem tekintettem kellőképpen a valóságos folyamatok mélyére. Ma egyértelmű, hogy a Petőfi Kör kriminalizálása már korábban megkezdődött. A pártvezetés jelentős csoportjai 1956 nyarán ebbe az irányba igyekeztek terelni a Petőfi Kör megítélését. Az iratok alapján megállapítható, hogy már 1957 elején mind a Petőfi Kör előzményeire, mind magára a Petőfi Kör tevékenységére vonatkozóan a BM Gyorskocsi utcai vizsgálati osztályán és a vizsgálatokat megelőző operatív-nyomozati eljárás során minden megtörtént, hogy a forradalom előzményeit is bünvádi eljárás tárgyává tegyék.

Lakatos Istvánt 1957. március 27-én tartóztatták le. Az ellene folytatott eljárás során a belügyi szervek nagy figyelmet szenteltek a Bessenyei Kör tevékenységének. De szinte korlátlanul lehetne idézni a sok tízezernyi oldalt kitevő vizsgálati és periratból, hogy ha bárhol, bárkinek kapcsolata volt (vagy lehetett) a Petőfi Körral, az a nyomozás, a megfigyelés, a kihallgatás során a terhelő bizonyítékok között szerepelt.

A Lakatos Istvánt kihallgató vizsgálótisztet idézem: „Bemutatom Önnek a lakásán tartott házkutatás során lefoglalt Fialat Magyar Értelmiségiek Klubja alapszabály-tervezetét, továbbá a »Kedves barátaim« kezdetű és az »ez a klubunk jövőjéről az elképzelésünk« befejezésű beszédet. A felmutatott iratok azonosak-e azokkal, amelyeket Ön készített?»

Felelet: „Az előzőleg felmutatott iratok azonosak azokkal, amelyeket én készítettem”.

Így kriminalizálódott tehát például az a Klub-programtervezet, amely legális körülmények között, s nem valamiféle politikai szervezkedés szándékával készült, és meg sem valósult, de két évvel később mégis egy házkutatás „anyaga” és bünyügyi vizsgálat tárgya lett. Mégpedig egy olyan bünvádi eljárás része, amelyben a vád először „csak” izgatás volt, amit azután „előléptettek” a BHÖ I. 2. paragrafusba ütköző államellenes tevékenységben való tevékeny részvételé. Ugyanígy lett vizsgálat tárgya az a már idézett meghívópiszkozat és névsor, amelyeket Lakatos István készített, és amelyeket azután a DISZ elsinkófált. A vizsgálati szervek javára kell írni, hogy 1957-ben már nem tették külön vád

tárgyává, hogy Lakatos egy Rákosi-kép hátuljára gépelte és kézzel javítva írta a meghívókat. De a Rákosi-kép is elfekszik a vizsgálati dossziében.

A rendőrnnyomozó százados a szigorúan titkosított bizonyítékhoz csatolta a Petőfi Kör alakulására vonatkozó írásokat, meghívókat, működési szabályzatokat, a klub programtervezetét stb. És bár a vizsgálat során és a bíróság előtt kihallgatott tanúk nagy része inkább mentőtanúként funkcionált, mint a vád tanújaként, kényszerű részvételük az eljárásban tovább kriminalizálta a józan felfogás szerint kriminálisnak egyáltalán nem tekinthető folyamatot.

Az iratokban szerepel a következő mondat: „A fővárosi ügyészség fenti számú vádiratában Lakatos István terhelt ellen lényegében azért emelt vádat, mert terhelt, aki korábban a Petőfi Kör megalakítója volt, az ellenforradalmi események alatt az Igazság c. ellenforradalmi lap munkatársa lett.”²¹ Tehát a két cselekményt, mai kifejezéssel élve, „összecsúsztatják”.

A Petőfi Kör tevékenységének (többek között) ilyen kriminalizált eseménye volt a jugoszláv irodalmi est. Ez volt a Petőfi Kör egyik első, sokakat, de még nem nagy tömegeket vonzó rendezvénye. (A jugoszláv irodalmi est megrendezésének ötlete Lakatosé volt, aki azonban ekkor már nem vett részt a Kör munkájában.)²² Az esten Tánczos szolt a jugoszláv–magyar barátságról, és azt mondta – Sztálin ismert mondásából parafrázist alkotva –, hogy a „provokátorok jönnek és mennek, de a jugoszláv és a magyar nép barátsága fennmarad”. (Számos változatban emlegették azután ezt a mondatot, filológiai hitelességét nem őrzi jegyzőkönyv.) A DISZ vezetői, elsősorban Hollós Ervin, azonnal kifogásolták a provokatívnak nyilvánított mondatot, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a „mennek” már Rákosira utalt.

Nem is kétséges, hogy a Petőfi Kör tevékenységének csúcspontja a sajtóvita volt.²³ A kutatás számára feltáruló szigorúan bizalmas és titkos jelentések – miután a vita titkosított jegyzőkönyve napvilágra került – lényegesen új információt nem adnak. Néhány részletkérdésre mégis érdemes felhívni a figyelmet. A sajtóvita jegyzőkönyvét az írásos dokumentumok bizonyossága szerint is azonnal zárolták. Ezt a feladatot Kukucska János, a pártközpont munkatársa látta el (akiről az az anekdota járta, hogy amikor áthelyezték a pártapparátusból a *Szabad Nép*hez, megkérdezték tőle, hogy a Kukucska az a foglalkozása vagy a neve.) Kukucska János ekkor az agit-prop. osztályon dolgozott, és órákon belül eljutott hozzá a Fővárosi Taxi Vállalat pártszervezetének a VIII. kerületi pártbizottság számára írt jelentése, miszerint a vita után egyesek arról beszélgetnek az őket szállító taxiban, hogy ki milyen funkciót vállal visszakerülése után a lapok szerkesztőségében. Aligha kell bizonyítani, hogy akkor ezek a taxisok nem pusztán hangulatjelentéseket adtak, illetve hogy a jelentéseknek több funkciója is volt. Itt már egybemosódik a „pártmunka” és az államvédelmi tevékenység.

Ekkor intézkednek annak érdekében, hogy a sajtóvita jegyzőkönyve, ez a történelmi dokumentum évtizedekig páncélszekrények mélyén fekdjön. „Azonnal intézkedtem – írja Kukucska – Hollós elvtárssal beszélve, hogy feltétlenül biztosítani kell, hogy a jegyzőkönyv a párt vezetőit kivéve ne kerülhessen mások kezébe.”²⁴ Az intézkedést követően Szikossy Ferencet, a zseniális gyorsíró azonnal felrendelték a DISZ központjába és még saját kezűleg írt stenogramját is elkobozták tőle.²⁵

A sajtóvitát követő napon, tehát a poznani felkelés napján, június 28-án összeült a Politikai Bizottság, hogy megtárgyalja a sajtóvita tanulságait. Itt fogalmazták meg a Központi Vezetőség határozatának tervezetét, amelyet azután a KV június 30-án jóváhagyott, s amelynek az eredetitől némileg eltérő változata jelent meg az újságokban.

Eddigi ismereteink szerint az MDP Központi Vezetősége június 30-án csupán rövid információs ülést tartott, ahol Rákosi előterjesztette a Politikai Bizottság álláspontját, és azt formálisan jóváhagyták. (A június 30-i üléssel nemigen foglalkozott a kádárista történetírás. Senkinek sem fűződött érdeke ahhoz, hogy az utolsó Rákosi által vezetett KV-ülést elemezze.²⁶) Rákosi igazi fenyegető beszámolót tartott, bejelentette, hogy megelőzően Moszkvában járt Gerővel, Hegedüs András miniszterelnökkel és Berei Andorral, az Országos Tervhivatal elnökével, ahol csúcstalálkozón vettek részt az európai népi demokratikus országok párt- és kormányképviselőivel. Rákosi részletesen és nyilvánvalóan utalva a magyarországi helyzetre számol be arról, hogy Hruscsov keményen bírálta a lengyel vezetést, többek közt amiatt, mert eltűrték a titkos beszéd terjesztését, sőt 200 zlotyért történő árusítását is. Majd idézi – megint nyilvánvalóan célzatosan – Hruscsovot: A moszkvai energetikai intézet pártszervezetében négy tudományos munkatárs ellenforradalmi jellegű kijelentéseket tett és ezért kizárták őket a pártból. És bár az intézet igazgatója telefonon felhívta Hruscsovot és arra hivatkozott, hogy a kizártak igen tehetséges emberek, Hruscsov azt felelte, hogy a kizáráson túlmenően mérlegelés tárgyává teszi letartóztatásukat, mert a párt harcolni fog mindenkivel szemben, aki ilyen útra tér.

Rákosi ilyen captatio benevolentiae után tér rá a Petőfi Kör sajtóvitájának a rövid ismertetésére, amelyhez a Központi Vezetőség 28 (!) tagja szólt hozzá. A határozatot egyhangú szavazással hagyták jóvá. Rákosi zárszavában szinte pánikhangulatban közli: „Két váratlan esemény történt az utóbbi időben, a poznani esemény és az újságíró vita. ... Én már legszívesebben ma este tíz óraker leközlötteném a határozatot a rádióban, hogy lássák, a Központi Vezetőség határozott és egységes.”²⁷

A hangulat és a berögződött pártfegyelem ismeretében nem meglepő, hogy a Központi Vezetőségnek az a három tagja, Horváth Márton, Nógrádi Sándor és Vas Zoltán,²⁸ akik a sajtóvitán három nappal előbb felszólaltak is csatlakoztak. Ha nem is azonos hangnemben és nem is azonos retorikával, de hűségnyilatkozatot tettek.

Az esemény kriminalizálása lényegileg már ekkor megkezdődött. Rákosi azonnal megtalálta az ellenséget. „Megállapítást nyert, hogy a többség hamisított meghívóval jelent meg, és már órákkal a megnyitás előtt elfoglalta a termet. A megjelentek között külföldi újságírók is voltak, akik fényképfelvételeket csináltak.”²⁹ Rákosi leggroteszkebb vádja a következő: „A felszólalók egy része gondosan elkészített, leírt [!] felszólalásban támadta a pártvezetést, a pártot.”

Természetesen Gerő tovább szítja az indulatokat. Felszólalásában közli, hogy a Petőfi körü vita színhelye előtt két nyugati imperialista követség kocsija is ott állt, és a Szabad Európa Rádió 24 órán belül pontosan visszaadta Déry beszédét. Gerő elmondja, hogy Szuszlovnak már „felvetettük, nem tudjuk bizonyítani, hogyan függ ez [mármint a Petőfi Kör] össze a nyugati imperialista körökkel.” Mire Szuszlov helyes útmutatást adott: „Vegyék elő a Szabad Európa

adását és a többi nyugati hírforrásokat, hasonlítsák össze ezeknek [mármint a Petőfi körösöknek] a fellépésével, és akkor majd megtalálják az összefüggést. Politikai kérdés ez mindenekelőtt, másik dolog az államvédelem.”³⁰

Kossa István külön kirohant egyes deményisták megjelenése ellen. Demény Pál ekkor még börtönbüntetését tölti, híveinek felbukkanása egy nyilvános politikai gyűlésen így nyilvánvalóan ellenforradalmi irányzatú cselekmény, nem politikai, hanem államvédelmi ügy. A jegyzőkönyv szerint egy bizonyos Grisics, valószínűleg az internálótáborból szabadult Gimes-Gischitz Endre, volt ott és „szervezte” Kossa szerint a „frakciót”.³¹

Ezt követően a Petőfi Kör vezetőségét önkritikára akarták kényszeríteni. A kommunista mozgalom történetében ritka eset, hogy egy pártirányítás alatt álló szervezet nem hajlandó önkritikát gyakorolni, ha erre a mindenható párt vezetése felszólítja. A Petőfi Kör vezetőségének határozattervezetét először 1988-ban sikerült közzétenni.³² Vélelmezett háttértörténetét egy most már megtekinthető pártokmány is igazolja, nevezetesen Egri Gyulának, a Központi Vezetőség egyik titkárának jelentése a Politikai Bizottságnak: „Megjegyzem, hogy e nyilatkozatot már háromszor vagy négyszer dolgozták át, és ezután sem írták bele, hogy egyetértenek a KV június 30-i határozatával. A korábbi változatok még rosszabbak voltak. A sajtóban való leközlését nem helyeslem.”³³

Azt hihetnők, hogy Rákosi leváltása után a Petőfi Kör helyzete és a Petőfi Körrel kapcsolatos hivatalos álláspont megváltozott. Rákosi bukása után a gyakorlat valóban kedvezően módosult, hiszen ősszel a hosszabb nyári, valójában politikai szünet után a vitákat folytatni lehetett. Az egykori hivatalos irodalom idevonatkozó állításával szemben a Belügyminisztérium nem tiltotta be a Petőfi Kört, amely nem volt jogi személy, így formai betiltására nem is lett volna szükség. Elegendő volt a pártutasítás, hogy működését szeptember közepéig felfüggeszék.

Rákosi bukása után a közvélemény és különösen a pártértelmiség azt várta, hogy legalábbis újragondolják a pártellenzék eme talán legfontosabb fórumának a szerepét. De nem történtek változások. A DISZ Intéző Bizottsága 1956. július 21-én, tehát a Rákosit leváltó központi vezetőségi ülés után két-három nappal határozatot hoz Tánczos leváltásáról és javasolja a pártból való kizárását. Ha formailag pártkeretek között zajlik is, de egy év múlva, 1957-ben már a vizsgálati iratokban szerepel Kálmán Éva orvosnőnek Tánczoshoz írt 1956. július 4-én kelt levele, amelyet „Szigorúan bizalmas” jelzéssel azonnal 14 példányban küldtek szét a politikai vezetésnek, valamint az a megbeszélés, amelyet Tánczos és a DISZ két vezetője, Gosztonyi János és Kelen Béla folytatott a Kéményseprő vendéglőben, 1956. július első napjaiban, amelynek során Tánczost önkritikára presszionálták.³⁴

Az álláspontok változatlanágát jelzi a DISZ Intéző Bizottságának megbeszélése a párt új első titkárával július 31-én, amelyről Gerőnek csak egy megjegyzése maradt fenn³⁵. De a megmerevedett, szklerotikus magatartást tükrözi az a levél is, amelyet Gerő Kádárnak írt 1956. augusztus 29-én, és amelyben azt javasolja, hogy a PB foglalkozzon a DISZ IB által tervezett rendszabályokkal.³⁶ Gerő tökéletes politikai vakságát bizonyítja, hogy ebben a levelében azt szorgalmazza, 1957-ben tűzzék napirendre a DISZ általános kérdéseit, és a „burzsoá

nézetek befolyását ifjúságunk soraiban.” Gerőtől persze nem lehet számon kérni, miért nem tudta, hogy két hónap múlva fegyveres felkelés és forradalom fog kirobbanni. De nagyonis figyelemreméltó, hogy Gerő 1956. augusztus 29-én tökéletes nyugalommal szemlélte az eseményeket és úgy gondolta, hogy majd valamikor 1957-ben ezt az általános problémát a szokott bürokratikus szellemben napirendre lehet tűzni.

Nem hiszem, hogy megalapozatlan lenne azt állítani, hogy a forradalom utáni politikai pereket 1956-ban kezdték megalapozni, és a forradalom előtti politikai tevékenységet, ami túlnyomórészt az ország teljes nyilvánossága előtt zajlott, nemcsak utólag kriminalizálták. Az 1956 előtti ügynevezett operatív iratokba eddig a kutatók nem kaptak még betekintési lehetőséget. Így változatlanul nem lehet tárgyyszerű álláspontot kialakítani abban a régen vitatott kérdésben, hogy készítettek-e Rákosiék uralmuk végén különböző letartóztatási listákat, lett légyen az 270-es vagy 400-as.³⁷

Fel kell tennünk a kérdést, hogy mindezek után vajon miért nem rendezték meg azt a politikai pert, amely a Petőfi Kört mint olyat ültette volna a vádlottak padjára. A kérdésre ma okadatolt iratok alapján nem lehet válaszolni. De a kérdés fontos. Hiszen volt Lakatos-per, amelynek még a Petőfi Kör előzménye is a tárgyát képezte. Volt Haraszi és társai per, amelyben Tánczos Gábort szinte száz százalékgig Petőfi körös tevékenységével vádolták. (Nem is nagyon vádolhatták mással, miután november 4-én reggel bement a jugoszláv követségre. A követségről általa kiküldött egyetlen levél kevés lett volna a 15 éves ítélethez.) És annak ellenére nem rendeztek ilyen pert, hogy a Petőfi-körös tevékenységet igen nagyszámú eljárásban tették a vád tárgyává és igen sok Petőfi körös ült börtönben. „Pertechnikailag” szétszórták őket.

Feltételezhető, hogy önálló Petőfi Kör-pert nehéz lett volna konstruálni. És bár a döntések mindvégig szubjektívek voltak, hogy kit tartóztattak le és kit nem, egy különálló perben összekeveredtek volna azokkal, akik véglegesen szakítottak a párttal. Mindez zavarta volna a konstrukciót. Ugyanakkor okvetlenül jelentékeny szerepe volt a megtorlásban mindazon volt ifjúsági és pártfunkcionáriusok bosszúvágyának, elfogultságának, sajátos ismereteinek és sajátos beavatkozásainak, vonzásainak és taszításainak, akik a forradalom leverése után vezető szerepet töltöttek be az újjászervezett állambiztonsági szolgálatban.

FÜGGELÉK

A Petőfi Kör 1956. november 3-i felhívásának tervezete

Kedves Barátaink! Petőfi Kör tagjai és barátai! Ifjú forradalmárok! Diákok! Munkás és paraszt ifjak!

A vérben fogant nemzeti forradalom diadalmaskodott. Kiegyenesedett a nemzet gerince, s fegyvert ragadott ökle. Magasra csapott a zsarnokság és megtestesítői, a Rákosi–Gerő

klikk elleni gyűlölet és elsöpörte őket. Népünk valamennyi sorskérdése: helyünk a világban, országunk gazdasági és politikai arculata, nemzeti kultúránk megújítása, a forradalom tüzeiben született új közéleti erkölcsünk kiteljesítése és megóvása mindenféle szennytől – megannyi húsunkba vágó kérdésként, megoldást, vitát, eszmecserét követelő kérdőjelként áll a győzelmes forradalom serege előtt. A demokratikus Magyarországért, az önkény és zsarnokság lerombolásáért s a nemzeti forradalom győzelméért fegyverrel, szóval a páratlan egységbe forrt népi rokonszenvvel küzdő népünket érettné és nagykorúnak valljuk arra, hogy önmaga fogalmazza meg a választ társadalmunk sorskérdéseire.

A győzelmes forradalom a tisztaszívű, a nemzet függetlenségét és becsületét védelmező, a haza sorsát emberek fölé helyező ifjúság forradalma volt. E forradalmi ifjúság eszmélkedésének, önmagára találásának, szolidaritása kovácsolásának nagyhatású fegyvere volt a Petőfi Kör. Vitái visszhangoztak az országban. Vitáin szót értettek egymással a Rákosi-önkénnyel szembeforduló kommunisták és katolikusok, népiesek és radikális polgári demokraták, Karácsony Sándor követői és a cserkészek. A forradalmat előkészítő s a fegyveres harccal logikusan betetőző nemzeti és demokratikus felvilágosodás erjesztője volt a Petőfi Kör. Híveit az önkény csapásai és rágalmai nem csökkentették, hanem sokszorozták. Tagjai és barátai közül számosan ragadtak fegyvert. Távol áll tőlünk, hogy kisajátítsuk a forradalom előkészítésének teljességét – mint azt napjainkban számosan teszik –, de méltósággal és öntudattal valljuk és vállaljuk ebben a saját részünket. A Petőfi Kör egynek vallja magát a forradalom eszméivel. Érettünk [sic!] küzdött, akar küzdeni ma is – szabadon, világos és értelmes szóval, az országot behálózó szevezettel. Petőfi nevével indultunk, Petőfi és Vasvári örökét vállalva szálltunk harcba. Ezt tesszük ma is. Az emlékezetes és gyalázatos június 30-i határozat után a Petőfi Kör vezetősége akkor nyilvánosságra nem hozható határozatában – ezt írta...³⁸

Zászlónkkal, Petőfi zászlajával újra és újra találkozott az önkény napjaiban is ifjúságunk és úgy véljük nem is akar többé megválni tőle. Nemcsak most, a forradalom győzelme után emeljük föl tehát szavunkat – mint annyian, akik az ifjúság s a forradalmi nép harcának hullámain akarnak most magasra lendülni. Valljuk, hogy a Petőfi Kör olyan forradalmi erkölcsi és politikai tőkét halmozott föl, amelynek hatnia kell a demokratikus kibontakozás menetére, népünk forradalmi harcában és teremtő munkájában fogant vívmányaink megőrzésére.

Hozzatok fordulunk a forradalomért harcoló és azzal rokonszenvező középiskolások és egyetemisták, a nemzet sorskérdései iránt tudatos felelősséggel viseltető munkás és paraszt ifjak, a Petőfi Kör korábbi büszke és tiszta hagyományaira támaszkodva teremtjük meg együttesen a Petőfi Kör országos szervezetét, politikai tömörülését.

A Petőfi Kör olyan pártoktól független és szükségképpen korlátozott érdekeiktől nem befolyásolt eszmei-szellemi centrummá óhajt válni, amely a forradalom s a kibontakozás plebejus-demokrata közvéleményének és szárnyának a középpontja. A korszerű tudományosság, szakszerűség és a humanitás alapján és szellemében az önálló, semleges, demokratikus és közérkölcseiben tiszta Magyarországért küzd. Ezt vallja fő céljának s ez szabja meg a pártokhoz való viszonyát. Nem a koalíciós pártokhoz igazodik, nem köti le magát egyetlen kizárólagos szempont és megoldás, egyetlen művészeti és politikai irányzat mellett sem, hanem a politikai élet élén kíván haladni annak erjesztő, előreszerkentő gócaként. A sokoldalú állásfoglalás és mérlegelés, az avatott hozzáértés s a különböző nézetek és felfogások legteljesebb tiszteletben tartásának és összetetésének fórumaként akar élni és működni. Vitáiban, tevékenységében csak a magyar nép és ifjúság sorskérdéseiből indult ki s a magyar demokrácia érdekei vezérlik. Szabad vitaforum lesz, amely a közélet, művészet, kultúra, szaktudományok, iparunk és mezőgazdaságunk,

ifjúságunk s értelmiségünk életének valamennyi égető kérdését a nemzet közvéleménye elé kívánja tárni és megoldásra segíteni.

Céljait napi és hetilap, valamint folyóirat kiadásával, a Gondolat Könyvkiadó eszközeivel, vitákkal, tudományos táborozásokkal és konferenciákkal, szociográfiai vizsgálatokkal stb. óhajtja szolgálni. Munkájában a Petőfi Körök intézményekben, egyetemeken, városokban, üzemekben és falvakban létrehozott hálózatára támaszkodik.

A körök tagjai lehetnek a magyar ifjúság és értelmiség mindazon tagjai, akik úgy vélik, hogy törekvéseinknek s céljainknak leginkább megfelel mindaz, amit szándékainkról kifejtettünk – kivéve azokat, akiket a néppel szembeni súlyos vétkek terhelnek. Tagjaink sorában szívesen fogadjuk a többi demokratikus pártok képviselőit és mindazokat, akik nem akarnak pártkeretekben elhelyezkedni, mert úgy vélik, hogy a pártok torzsalkodása, pozícióharca ismét a szakszerűtlenség, dilettantizmus térhódításához és a forradalom szülte nemzeti egység bomlásához vezet. A Petőfi Kör kinyilvánítja, hogy jogot formál képviselőinek jelölésére a szabad választásokon.

Nemzeti és társadalmi újjászületésünk hajnalán, népünk megújulásának történelmi körülményei között a Petőfi Kör a következő közéleti tennivalók támogatását tartja kötelességének.

1. A szabad, független és semleges Magyarország megteremtése érdekében népünk óhaját kifejezve egyetért a magyar nemzeti kormány meghirdetett nemzeti külpolitikájával, Nagy Imre miniszterelnök intézkedéseivel, amelyek a szovjet csapatok kivonását és hazánknak a Varsói Szerződésből történő kilépését követelik.

Ugyanakkor semmilyen újabb megszállást nem kívánunk, bárki bármilyen indokkal, csábos érvekkel kísérel meg ezt elfogadhatóvá tenni. A népek csomópontjában fekvő hazánk évezredes történelme folyamán gyakran vált a a hódító nagyhatalmak kitaposott országútvá, annak kincsei a tatár, török, Habsburg, német, orosz hódítók játéklabdájává. Népünk, fiatalságunk, a magunk véréből öntözve most szökkenhet szárba a magyar szabadság fája. Legdrágább kincsünket nem akarjuk ismét eltékozolni, hazánk függetlenségének, szabadságának ügyét nem akarjuk ismét a hódítók osztozkodási tárgyává tenni.

Történelmünk parancsszavára hallgatva a Duna mentén élő kis népek egymásra utaltságának tényét figyelembe véve valljuk: hazánk függetlenségének biztosítéka önerőnk mellett az egyenjogúság, kölcsönös bizalom elvein alapul, a Duna-medencei kis népekkel való együttműködés megteremtése lehet.

Ezért szükségesnek tartjuk kijelenteni a Duna-medencében, határainkon kívül élő magyar testvéreink helyzetét és sorsát a demokrácia, az egyenjogúság szellemében rendezni kell. Mindezt nem a fegyverek erejével, hanem a környező államok másajkú népeinek okos megfontoltságával, a nemzeti érdekek kölcsönös figyelembevételével, a történelem évszázados tanulásaiból fakadó érvek meghallgatásával kell elérni.

2. Hazánk felemelkedése, gyors szellemi és gazdasági felvirágzása érdekében közéletünk legsürgetőbb feladatának a rend, béke, nyugalom azonnali megteremtését tekintjük. Az üzemek, hivatalok, tudományos intézmények, egyetemek munkájának további szüneteltetése a gazdasági éhínség, a szellemi javak eltékozlásának veszélyét vetíti múlt-hatlatlanul elénk. Nemzeti és társadalmi felemelkedésünk, megújulásunk, előttünk álló lehetőségeink kihasználását, forradalmunk eredményeinek megvédését, hazánk jóhírének öregbítését nem az anarchia, a vandalizmus, a forradalom hiénáinak önkényeskedése, hanem a rend, a szervezettség, a bűnösök törvényes úton történő felelősségrevonása segíti elő.

Ezért nemzetünk további sorsa feletti aggodásunkat kifejezésre juttatva kérünk mindenkit a munka megkezdésére, a rend, nyugalom, béke helyreállításában való közreműködésére, hazánk gyors szellemi és gazdasági felvirágoztatásának biztosítására.

3. A demokratikus Magyarország megteremtése érdekében szükségesnek tartjuk a demokratikus szabadságjogok biztosítását és kiterjesztését mindenekelőtt a forradalom barikádjain harcoló népi ifjúság és nem a Rákosi- vagy Horthy-féle restauráció érdekében. Értve és megértve névadónk Petőfi Sándor és a márciusi fiatalok szellemi hagyatékát, valljuk: a demokratikus Magyarország nem az önző és társadalmunk egyes rétegeit, kisebbségeit kifejező pártérdekek közötti csatározás és alkudozás útján, hanem csak a nemzet egésze érdekeinek megfelelően alkotmányos alapon, a népképviselési elv biztosítása révén a közérkölcsek kérdéseinek nyilvánosság előtt történő kereteiben biztosítható.

4. Mindenféle tekintélytisztelettel, a régi és újonnan létesített pártok csalhatatlannak minősített dogmaival szemben a gondolat szabadság, az európai színvonalú látókörről, a különvélemény tiszteletbentartása és alkotmányos biztosítása mellett foglalunk állást. Ezért szakmai vitáinkon kívül szükségesnek tartjuk a nemzet és ifjúság sorskérdéseinek széles körű viták alapján történő megválaszolását, a népszavazás rendszerének, mint a közéleti nyilvánosság és a nép igazi véleménye egyedüli formájának biztosítását.

5. Biztosítékokat kívánunk arra vonatkozóan, hogy a fegyveres erőknél a demokratikus és nemzeti szellem érvényesüljön. Ezért, véleményünk szerint a fegyveres erők személyi állományának kérdéseit nem lehet az önző pártérdekek marakodási tárgyává tenni, hanem itt egységesen a személyes rátermettség és felkészültség döntsön. Ez az egyetlen biztosítéka annak, hogy a hadsereg a forradalom napjaihoz hasonlóan továbbra is a magyar nép mellett fog állni és nem válik a Rákosi- vagy Horthy-féle önkényuralom feltámasztására irányuló erők eszközévé.

JEGYZETEK

1. A desztalinizáció problémái Magyarországon 1953-1956. c konferencián elhangzott előadás alapján. A konferenciát a Politikatörténeti Intézet, Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, az MTA Történettudományi Intézete és a Politikatudományi Társaság rendezte 1991. november 12-én.
2. Interjú Lakatos Istvánnal. Készítette Hegedűs B. András, 1984. Oral History Archivum, 326. sz. Szerző röviden megemlékezett az „elfeledett” Bessenyei Körről az 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett nem hivatalos tudományos konferencián. (*Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete*, Bp. 1987. számozat, 13. p. Első legális kiadása megjelenés alatt.)
Lásd még: Hegedűs B. András: A Petőfi Kör – a reformmozgalom fóruma 1956-ban. *Világosság*, 1989. 1. sz. és in: *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján*, I. kötet, Kelenföld. Bp., 1989.
3. Jelen tanulmány megírása után, de publikálása előtt jelent meg a *Kortárs* 1992. 2. és 3. számában Lakatos István: Periratok 1957/58. c. visszaemlékezése. Gondolataim és nézeteim, illetve Lakatos visszaemlékezése között – számomra úgy tűnik – teljes összhang tapasztalható. Lásd még: Vizsgálati dosszié Lakatos István népi demokrácia elleni mozgalom ügyében. 10-51870/57. sz. Belügyminisztérium, II/8. osztály.
4. A letartóztatást megelőző operatív-nyomozati iratokat és különösen az 1955–56-os államvédelmi iratokat eddig nem tudtuk tanulmányozni.
5. A névsort a Déry Tibor és társai elleni vizsgálat operatív iratai között leltem meg Ständeisky Éva, akinek itt mondok köszönetet. (Új Magyar Központi Levéltár, XX-5-h. 26. kötet. „Lakatos István anyagából”)
6. A nevek a vizsgálati iratokban bukkantak fel. Nyilvánvaló, hogy említésük valamiféle tendenciát is jelezhetett, nem okvetlenül a megnevezettek voltak a hangadók.
7. Lakatos István „önvallomásában” írta le az esetet 1957. március 20-án a BM vizsgálati osztályán a Gyorskocsi utcában.
8. Kundera: *Tréfa*. Európa. Bp. 1968. (1988!)

9. A belügyi vizsgálatnak persze nem volt érdeke, hogy Tánczos kinevezését túlságosan firtassa. Hiszen Tánczost Hollós Ervinnek, a DISZ KV akkori titkárának legalábbis engedélyével, de inkább hathatós közreműködésével állították a Petőfi Kör élére. 1957-ben Hollós már a BM-ben alezredesi rangban a vizsgálatok egyik irányítója, és a ránézve kellemetlen mozzanatokra nem akarja ráirányítani a figyelmet. Még az akkori törvényességet ismerve is meglepő, hogy Hollóst „közönséges” tanúként hallgatják ki Tánczos vizsgálata során. V. 150.001 sz. vizsgálati dosszié, 5. kötet, 142–152. p.
10. Megemlíteném, hogy a Petőfi Kör alakulásán jelen volt és felszólalt Pongrácz Kálmán, a Fővárosi Tanács akkori elnöke is. A DISZ budapesti vezetői az esemény súlyát akarták ezzel növelni.
11. Lásd erről Lakatos István interjúján kívül L.I. már id. visszaemlékezéseit és Huszár Tibornak ott közölt tanúvallomását. Szükséges itt hangsúlyozni, hogy az 1955-ben a Lakatos ellen – nem okvetlenül megengedhető eszközökkel – eljáró Huszár, a bíróság előtt tett vallomásában Lakatos javára állítja, hogy „első pillanathban megmondta, hogy ő nem marxista”, ami eleve kizárja az illegális összeesküvésnek még a feltételezését is és elismeri, hogy 1956 szeptemberében „olyan közvélemény alakult ki, hogy L. I.-nak adminisztratív módon való kizárása nem volt helyes”. (*Kortárs*, i.m. 123. p.)
12. Oral History Archivum, 59. sz. Kiss Károly életútinterjúja, készítette Hegedűs B. András, 1988–1991. A levél másolatát K.K. rendelkezésemre bocsátotta, amiért itt mondok köszönetet.
13. A Petőfi Kör újjáalakítására tett kísérletről alig esett szó az elmúlt évtizedekben. A már idézett 1986. évi konferencián Szalai Pál hívta fel a figyelmet arra, hogy Molnár János („Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban” c. könyvében, Akadémiai, Bp. 1967.) megemlíti az eseményt. (Szamizdat kiadás, 19. p.) A november 3-án elkészült nyilatkozatról azonban Molnár nem tesz említést. A nyilatkozatról – ha nem tévedek – első alkalommal e tanulmány szerzője szólt a Magyar Televízióban 1991. november 3-án az „Aznap történet” c. dokumentumfilmsorozatban. A szöveget először itt közöljük.
14. Érdekes az ember memóriája. Lakatos bizonyára jól emlékezett arra, hogy erre az ülésre én hívtam meg őt. Magam nem emlékeztem erre. 1957. március 20-án írt önvallomása szerint „az utcán találkoztam a kör vezetőségének egyik tagjával, ha jól emlékszem Hegedűs (B.) Andrással, aki meghívott, hogy vegyek részt a november 3-i ülésen. Erre az ülésre elmentem, végighallgattam, de ott nem szólaltam fel.” (*Kortárs*, i.m. 25. p., ill. id. vizsgálati dosszié, 27. p. Kézírással.)
15. Az eredeti gépirat másolata azóta van birtokomban, megőrzésének körülményeiről *Az iratok sorsa* címmel írtam A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján c. sorozat I. kötetében. Kelenföld-ELTE, Bp. 1989. 7. p.
16. Tánczos Gábor, a Petőfi Kör titkára október 25-én 16.48 órakor olvasta fel felhívását a Petőfi Kör vezetősége nevében. Sánta azt is kifogásolta, hogy Tánczos a vezetőség tudta nélkül beszélt a rádióban. (In: *A forradalom hangja, Magyarországi rádióadások 1956. október 23.–november 9. Századvég–Nyilvánosság Klub, 1989. 73. p.*)
17. A horthysta restauráció veszélyére nemcsak ebben a politikai körben hívták fel a figyelmet. A Rákosi börtönéből szabadult Kéthly Anna, a Szociáldemokrata Párt elnöke a *Népszava* 1. számában, november 1-jén megjelent beköszöntőjében írja: „Gondoljanak vissza a dolgozó tömegek az 1919 augusztusával kezdődő szenvedéseikre, az ártatlanokat sújtó megtorlásokra, a felére lenyomott bérekre, a fehér börtönökre és internálótáborokra. Az egyik börtönből kiszabadulva, ne engedjünk ebből az országból egy másik börtönt teremteni...” (1956. *A forradalom sajtója.*)
18. Lásd a Függelékben.
19. A Petőfi Kör „emigránsainak tevékenysége külön tanulmányt érdemel. Csak utalunk az „Október 23.” c. lapra, amelyet „a Petőfi Kör a forradalmi szervezetek támogatásával” adott ki New Yorkban 1958-tól magyar és angol nyelven., vagy „Az Igazság a Nagy Imre ügyben” c. kiadványra, amelyet az Európai Petőfi Kör adott ki Brüsszelben, 1959-ben (Hasonmás kiadása megjelent a Századvég és a Nyilvánosság Klub gondozásában, Bp. 1989.) stb.
20. *Mozgó Világ*, 1989. 8. 99. p.
21. Budapesti fővárosi bíróság. T.B.I. 8060/1958/2. (A bíróság előkészítő ülésének jegyzőkönyve, Lakatos-iratok, 385. p.)
22. Az akkori lehetőségekhez képest a legrészletesebben Ember Mária írt az eseményről Jugoszláv irodalmi est címmel a *Magyar Nemzet* 1956. április 4-i számában.
23. *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján*, IV: Partizántalálkozó–Sajtóvita, Szerk. Hegedűs B. András és Rainer M. János, Múzsák–56-os Intézet. Bp. 1991.

24. MDP KV Agit.prop.osztály. Feljegyzés. 1956. július 2. Politikatörténeti Intézet (továbbiakban: PI) Levéltára. 276.f.61/801.sz. (Aláírás: Kukucska. Nógrádi Sándor, a KV agit.prop. osztályának vezetője a feljegyzést még aznap felterjeszti Ács Lajosnak és Rákosinak.)
25. A hiteles jegyzőkönyvből először a szamizdat Beszélő 18. száma közölt részleteket. *Beszélő Összkiadás*, Szerk. Havas Fanny, Bp. 1992. II. kötet, 532. p.
26. Ólmosi Zoltán: A Petőfi Kör sajtóvitája és a hatalom. 1956 nyara c. tanulmánya a *Múltunk* 1990. 1. számában már a rendszerváltás után jelent meg.
27. A K.V. június 30-i ülésén elhangzott tájékoztató, R/714– 5. p.62. PI Levéltára.
28. Vas magatartását leginkább a következő mondat jellemzi: „Taktikai okokból, politikai okokból nem tartom helyesnek a határozat meghozatalát, de mert nyilvánvaló, hogy az elvtársak többsége a határozat mellett van, én is erre szavazok, hogy ezzel is dokumentáljuk a párt egységét a Szovjetunió mellett”. (Az MDP KV 1956. jún. 30-i ülése, Jegyzőkönyv, 21. p. PI Levéltára).
29. Uo. 13. p. A stencilezett meghívók másolása persze az akkori technikával sem okozott nagy nehézséget. Tény, hogy a kb. 1000 főt befogadó terem már órákkal a vita kezdete előtt megtelt és este 6 óra körül 6-7000 ember tolongott a Tiszti Ház előtt, a lépcsőházban, az udvaron és a termekben.
30. Uo. 60. p. Megjegyzendő, hogy Gerő feltehetően a KV-ülést megelőzően beszélt a Petőfi Körről Szuszlovval. Nincs tudomásunk arról, hogy június 28–30-a között Szuszlov Budapesten járt volna.
31. Érdeemes Kossát hosszabban idézni, mert kitűnik differenciálatlan és szinte mániákus indulata a deményisták ellen: „A deményisták elhelyezték embereiket, a Demény-frakció ott volt teljes létszámban. Figyelték, hogy mit csinál a Grisics [sic!] és ők is azt csinálták. ... Ott látjuk ezeket az elemeket a gyűléseken. Akkor a deményistákat is rehabilitáljuk. Ebben én nem volnék benne. Ezek rendőrspiclik voltak a Horthy-rendszerben. ...” (Uo. 56. p.)
32. In: Margócsy István (szerk.): *Jöjjön el a te országod*, Szabad-Tér. Bp. 1988. 307–312. p.
33. PI Levéltár, 276.f.61/817. 1956. júl. 10.
34. Mindkét esetre utal Ólmosi Zoltán is a *Múltunk* 1990. 1. számában. Gönyei Antal Kovács Istvánhoz, a budapesti pártbizottság első titkárához címezte feljelentését, közölve, hogy a levél „véletlenül” került a kezébe. Magyarán szólva felbontották Tánczos postáját. Az iratok egyaránt megtalálhatók Tánczos vizsgálati dossziéjában (V-150.001. 6. kötet, 201. p., valamint Kelen Béla tanúvallomása: Uo. 8. kötet, 40. p. és az PI Levéltárában. (276.f.61/813.)
35. „Miért becsülik le a pártot? Miért nem egységes a DISZ IB?” – írja rá széljegyzetként inkább szónoki kérdéseit egy feljegyzésre.
36. PI Levéltára, G/239/56. sz.
37. Lásd többek között Fazekas György: *Forró ős Budapest*, Az interjút készítette Hegedűs B. András. Magyar Hírlap könyvek, Bp. 1989. 61. p.
38. Ma már természetesen nem állapítható meg, hogy a nyilvánosságra nem hozott határozat (vö. a 32. sz. jegyzettel) melyik részét kívánták idézni. A szöveg nyilván nem volt kéznél november 3-án délután, s az is lehet, hogy nekem lett volna feladatom a megbeszélrt rész beiktatása, s ezért vettem magamhoz a szöveg egyik példányát.